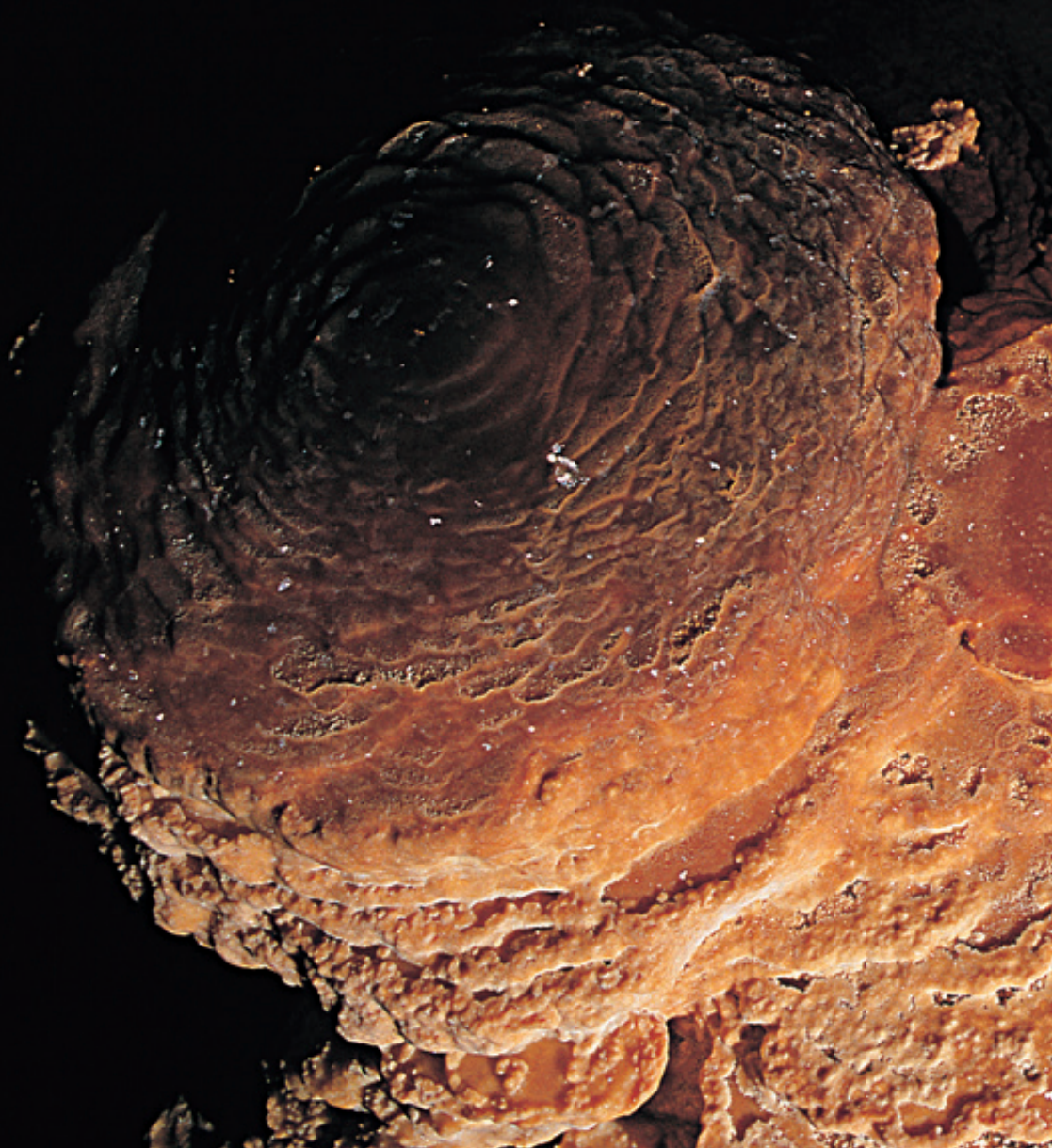
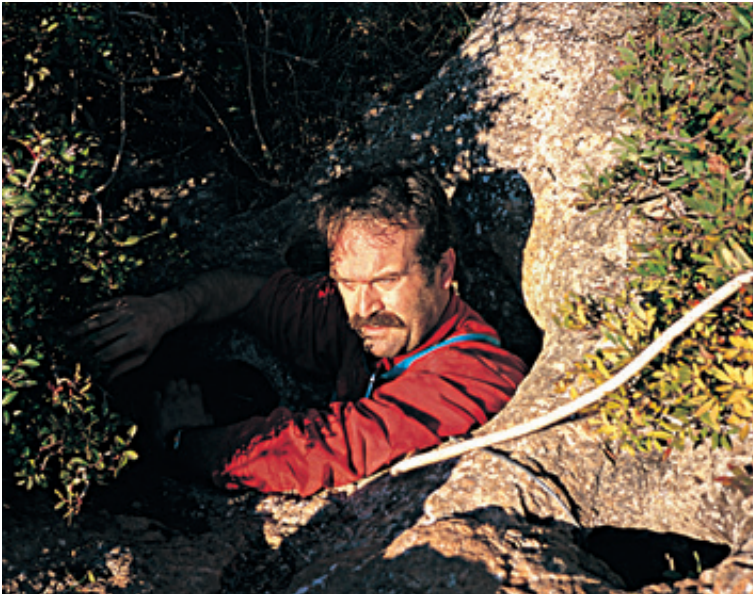

Η “ΤΡΥΠΑ ΤΟΥ ΒΟΡΙΑ”

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΩΝ ΠΕΤΡΙΝΩΝ ΡΟΔΩΝ

Στις 4 Ιουλίου 1998 ο Γιάννης Κοφινάς με την ομάδα του, διεισδύει με την βοήθεια σχοινού στο στενό άνοιγμα (35X40 εκ.) και πραγματοποιεί την πρώτη ελληνική σπηλαιοθολογική εξερεύνηση της "Τρύπας του Βοριά".

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το καλοκαίρι της περασμένης χρονιάς δέχθηκα ένα παράξενο τηλεφώνημα. Κάποιος άγνωστος από την Αθήνα θα βρισκόταν για επαγγελματικούς λόγους στη Θεσσαλονίκη. Μήπως θα μπορούσε να με συναντήσει; Ως σημαντικότερο δέλεαρ γι' αυτή τη συνάντηση προέβαλε την δυνατότητα επίδειξης μερικών διαφανειών από κάποιο σπήλαιο της Λακωνίας. Μέσα στη ζέση του καλοκαιριού, με έντονη την ψυχολογία φυγής προς θαλάσσιους προορισμούς, θα προτιμούσα να έβλεπα νησιά και σμαραγδένιες ακτές. Ήταν όμως τόση η επιμονή του άγνωστου για την αξία του "θησαυρού" του, που, λίγο απρόθυμα ομολογώ, δέχθηκα μια σύντομη συνάντηση.

Ο **Γιάννης Κοφινάς**, συμπαθητικός και ευγενέστατος, εμφανίστηκε με εγγλέζικη ακρίβεια. Ξεδίπλωσε με προσοχή το πακέτο που κρατούσε και, με τρυφερές σχεδόν κινήσεις, άρχισε να τοποθετεί στην μεγάλη φωτεινή επιφάνεια το περιεχόμενό του. Μερικά δευτερόλεπτα αργότερα είχα ξεχάσει νησιά, θάλασσες και ζέση. Τίποτε δεν μπορούσε να

συγκριθεί με την συγκλονιστική ομορφιά και την πολυπλοκότητα χρωμάτων και σχημάτων, που δημιουργήσε η φύση στα έγκατα της λακωνικής γης.

-*Και ποιο είναι το όνομα του Σπηλαίου;*

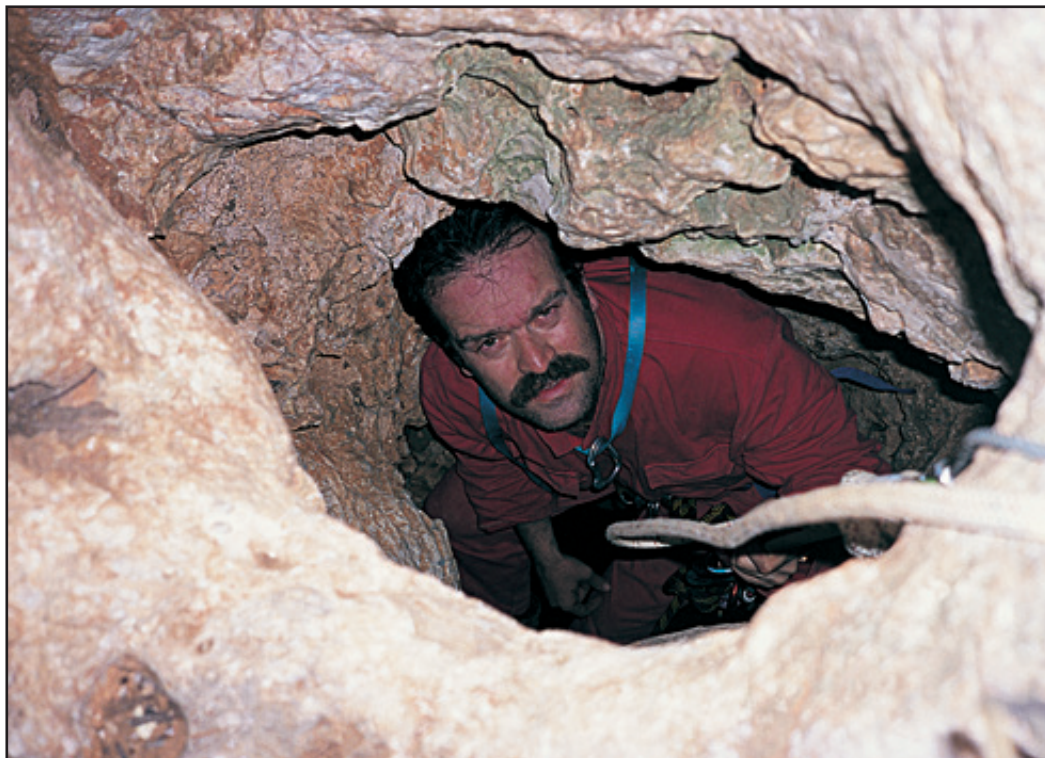
-*Ρώτησα το Γιάννη.*

-*Η "Τρύπα του Βοριά", μου απάντησε. Βρίσκεται στη Μεταμόρφωση του Δήμου Μολάων Λακωνίας.*

-*Σφίξαμε τα χέρια.*

-*Σε μερικούς μήνες θα βρισκόμαστε εκεί...*

Πέρασε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο, μήνε ο χειμώνας. Νησιά, θάλασσες, βουνά, φθινοπορινά χρώματα και χιόνια, καινούργιοι άνθρωποι, καινούργιες παραστάσεις, οι εικόνες της Τρύπας του Βοριά έμοιαζαν να ξεθωριάζουν μπροστά στο εκτυφλωτικό φως της επιφάνειας της Ελληνικής γης. Όσπου μια μέρα του χειμώνα οι εικόνες, οι μνήμες, επανήλθαν ζωηρές. Η φωνή του Γιάννη Κοφινά ξανακούστηκε και, μετά από τόσους μήνες, εξακολουθούσε να είναι ζεστή και εγκάρδια. Όχι, δεν είχε απογοητευθεί από τη σιγή που μεσολάβησε από την πρώτη μας συνάντηση. Ήξερε, πως ήταν απλά θέμα χρόνου να ξαναβρεθούμε. Δυο μέρες αργότερα, μπροστά στο τζάκι του σπιτιού του στους Μολάους,

τσουγκρίζαμε τα ποτήρια μας. Και ακούγαμε από το στόμα του μια ιστορία συναρπαστική για τον ίδιο, για την περιοχή του και για την Τρύπα του Βοριά. Ας την απολαύσουμε.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΑ ΣΠΗΛΙΑ

Ηαγάπη μου για τα σπήλαια, όσο κι αν φαίνεται απίθανο, χρονολογείται από τα πρώτα χρόνια της ζωής μου. Και οφείλεται αποκλειστικά στην...εφευρετικότητα της μητέρας μου. Που έδωσε λύση στο πρόβλημα της διατροφής και της ανορεξίας μου μ' έναν πρωτότυπο τρόπο. Με τάζιζε μέσα στη σπηλιά του "Ορφανού". Η σπηλιά του Ορφανού είναι μια βραχουσκεπή διασπάσεων μικρού δωματίου, που απέχει 150 περίπου μέτρα από το πατρικό μου σπίτι στους Μολάους. Εκεί μέσα έπαιρνα την τροφή μου, συντροφιά με τις διηγήσεις της μητέρας μου για την γερμανική κατοχή και για τους ανθρώπους, που στη μικρή σπηλιά, εύρισκαν καταφύγιο από τους βομβαρδισμούς.

Λίγα χρόνια αργότερα η σπηλιά του Ορφανού ήταν πολύ μικρή για τις ανησυχίες μου. Έτσι οι "σπηλαιολογικές μου αναζητήσεις" επεκτάθηκαν στο κτήμα μας με το τοπωνύμιο "Σπη-

λάκι". Στις άφθονες μικροσπηλιές της Χούνης (της ρεματιάς) που υπήρχε εκεί, φώλιαζαν οι αλεπούδες. Σ' αυτές τις σπηλιτσές, χάρη στο μικρό μου σώμα, πραγματοποιήσα τις πρώτες μου διεισδύσεις μέσα από στενά περάσματα. Μια συνήθεια αγαπημένη, που θα με συντρόφευε σ' όλα τα κατοπινά μου χρόνια.

Παράλληλα με την αγάπη μου για τα σπήλαια, μεγάλωνε και ο θαυμασμός μου για την φύση της πατρίδας μου. Εκεί, στ' ανατολικά των Μολάων, κοντά στο χωριό Μεταμόρφωση, υπάρχει μια φυσική καταβόθρα. Είν' ένα γήινο ρήγμα που συγκεντρώνει τα περισσότερα νερά από τους χειμάρρους και τις ανοιξιόατικες βροχές. Κάποτε όμως, ιδιαίτερα σε περιόδους ισχυρών βροχοπτώσεων, η καταβόθρα αδυνατεί ν' απορροφήσει όλα τα νερά. Τότε ο κάμπος πλημμυρίζει και δημιουργείται μια εποχική λίμνη, που έχει σαν συνέπεια την καταισροφή των καλλιιεργειών. Γι' αυτόν ίσως τον λόγο η έκταση αυτή ελάχιστα καλλιεργείται. Δεν είναι σπάνιο, σ' αυτές τις περιπτώσεις πλημμυρών, να διακόπτεται ακόμη και η συγκοινωνία Μολάων - Μονεμβασιάς, παρόλο που η οδός είναι υπερυψωμένη. Αυτή την πεδιάδα, που μετά από πλημμύρες καλύπτεται από αποξηραμένο

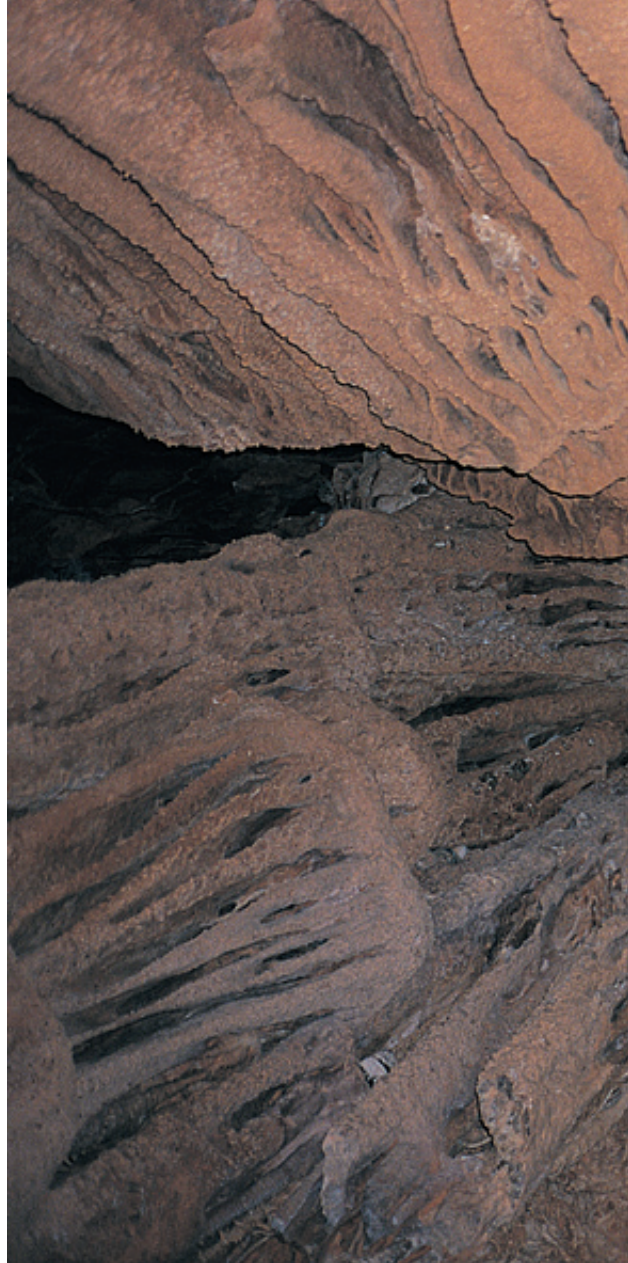
Από την ποθύ στενή είσοδο, που μόλις διακρίνεται στη φωτογραφία, ο εξερευνητής σπηλαιολόγος κατεβαίνει, με τη βοήθεια ειδικού σχοινού το 47 μέτρων βάραθρο, για να φθάσει στην πρώτη μεγάλη αίθουσα του σπηλαιοίου.

ίξημα, είχαν μετατρέψει οι Γερμανοί σε αεροπορική βάση για τις επιχειρήσεις των στούκας και τους ανεφοδιασμούς στα μέτωπα της Κρήτης και της Αφρικής.

Ένα από τα εντυπωσιακότερα σημεία της περιοχής ήταν - και εξακολουθεί να είναι - το σπάνιο δάσος της Ελαφοκουμαριάς στην κορυφή του βουνού, στην Κουρκούλα. Αυτό που εξακολουθούσε όμως να έχει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για μένα, ήταν τα αναρίθμητα σπήλαια, που φώλιαζαν στα έγκατα του ευρύτερου χώρου των Μολάων. Αρκετά χρόνια αργότερα έγινε δυνατό να επισημανθούν τουλάχιστον 160 καρστικά φαινόμενα (σπήλαια, βάραθρα, καταβόθρες, διακλάσεις), αριθμός που θεωρείται εκπληκτικός, αν λάβουμε υπόψη την έκταση της επαρχίας Επιδαύρου Λίμνης. Απ' όλα αυτά τα καρστικά φαινόμενα, μετά από επίμονες προσπάθειες και συντονισμένη σπηλαιολογική δράση, εξερευνήθηκαν και καταγράφηκαν 75, ενώ βέβαια υπάρχουν πολλά περισσότερα.

Η γεωλογική διαμόρφωση της περιοχής δικαιολογεί απόλυτα την δημιουργία της τόσο πλούσιας αυτής καρστικής ποικιλίας. Κατ' αρχήν στο βόρειο τμήμα της Επαρχίας Επιδαύρου Λίμνης, στις Κορφές Μαδάρα και Χιονοβούνι (υψόμετρο 1300 μ.) φύονται τα τελευταία έλατα που συναντάει κανείς στο νοτιότερο σημείο της Ελλάδας και της Ευρώπης. Από αυτά τα έλατα πηγάζουν τα νερά που καταλήγουν στους νερόμυλους στο Κυπαρίσσι. Από την περιοχή αυτή μέχρι τον Αη-Γιάννη και τις Βελλιές Μονεμβασιάς ο Πάρνωνας διακρίνεται από την μια πλευρά για το πλούσιο ασβεστολιθικό του πέτρωμα και από την άλλη για το άνυδρο και χωρίς πηγές έδαφος του. Όλα τα χωριά της περιοχής όπως ο Χάρακας, τα Πιστάματα, ο Λαμποκάμπος, ο Γέρακας αλλά και η Μεταμόρφωση, το Λογγάρι, η Μονεμβασιά και τόσα άλλα, εξασφαλίζουν το νερό τους με τις στέρνες, που συγκεντρώνουν μέσα το βρόχινο νερό. Παρατηρείται δηλαδή κι εδώ το ίδιο φαινόμενο όπως και στην αντίπερα πλευρά της Μάνης.

Στα μικρά οροπέδια, τα "λαμποκάμπια", σύμφωνα με την τοπική ονομασία, υπάρχουν

πάρα πολλές καταβόθρες, που απορροφούν τα νερά στα βάθη της γης. Αν καταδυθούμε στα παράλια της επαρχίας, θα παρατηρήσουμε, ότι σχεδόν κάθε 50-100 μέτρα υπάρχουν νερά που αναβλύζουν από τον πυθμένα, οι "γλυφάδες". Στο οροπέδιο της Ρηχιάς, σε υψόμετρο 505 μέτρα, οι κάτοικοι της περιοχής έκαναν απεγνωσμένες προσπάθειες για εξεύρεση υδροφόρου ορίζοντα. Στο τέλος βρέθηκε λίγο νερό σε βάθος 502 μέτρων, ήταν όμως γλυφό και η απόπειρα απέτυχε. Όλες αυτές οι παρατηρήσεις δείχνουν πόσο πλούσια είναι η περιοχή σε ασβεστολιθικά πετρώματα. Είναι

φυσικό λοιπόν τα νερά να διαπερνούν τον ασβεστόλιθο και να καταλήγουν στη θάλασσα, ενώ μόνον ένα μέρος αυτών συγκρατείται προς την πλευρά της πεδιάδας. Η έντονη διάβρωση των πετρωμάτων από την αέναη δράση του νερού έχει ως τελικό αποτέλεσμα την δημιουργία αυτού του τόσο μεγάλου αριθμού καρστικών φαινομένων και βέβαια των σπηλαίων.

Σ' αυτή την περιοχή με το μυστηριώδες, ανιγματικό και, οπωσδήποτε ανεξερεύνητο υπέδαφος, έζησα τα πρώτα μου παιδικά και εφηβικά χρόνια. Η φοιτητική περίοδος στην Αθή-

να ήταν απλά μια παρένθεση, που όχι μόνον δεν έσβησε τις μνήμες αλλά αντίθετα με έπεισε οριστικά, πως η φύση ήταν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής μου. Κι αφού για χρόνια περιπλανήθηκα από τα βαθιά νερά του ηφαιστείου της Σαντορίνης, την Μ. Θάλασσα και τις Κατακόμβες της Ρώμης, ως το Δικταίο Άντρο, το Φαράγγι της Σαμαριάς, τα βουνά, τα ποτάμια και τις λίμνες της Ελλάδας, κατέληξα πως ήρθε ο καιρός ν' αναβιώσει ένα παλιό παιδικό μου όνειρο: να εντοπίσω και να εξερευνήσω τα έγκοιλα φαινόμενα, τα σπήλαια της ιδιαίτερης πατρίδας μου.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΑΡΧΙΖΕΙ

Ηξερευνήση σπηλαίων δεν είναι απλή ούτε εύκολη ενασχόληση. Εκτός από πολύ καλή φυσική κατάσταση, προϋποθέτει ειδική εκπαίδευση και εμπειρία. Πάνω απ' όλα απαιτεί βαθιά αγάπη προς το αντικείμενο. Μόνον έτσι μπορεί να υπερνικήσει κανείς φόβους, ανασφάλειες ή ακόμα και τα όρια του ίδιου του εαυτού του.

Έχοντας ως όπλο την αγάπη μου για τα σπήλαια της πατρίδας μου, έγινα μέλος του ΣΠΕΛΕΟ, για ν' αποκτήσω την απαραίτητη τεχνική κατάρτιση. Ο **Σπηλαιολογικός Ελληνικός Εξερευνητικός Όμιλος (ΣΠΕΛΕΟ)** μου έδωσε την δυνατότητα, μέσα από σεμινάρια σπηλαιολογίας, να ασκηθώ στην χρήση των στατικών σπηλαιολογικών σχοινιών. Ήταν μια εμπειρία πολύτιμη, που μου επέτρεψε να έχω πρόσβαση ακόμα και σε δύσκολα

που χωρίζει τους Μολάους από την Αθήνα, όχι μόνον δεν αποτελεί πρόβλημα αλλά αντίθετα είναι η διέξοδος μου από την καθημερινότητα.

Παρόλες όμως τις εξερευνήσεις των γνωστών σπηλαίων και τις ανακαλύψεις νέων, εξακολουθούσε να υπάρχει στην περιοχή ένα σπήλαιο ανεξερευνητό, ένα σπήλαιο - θρύλος: η **"Τρύπα του Βοριά"**. Τα μόνα γνωστά στοιχεία που είχαμε γι' αυτό ήταν η θέση και η είσοδός του, ένα άνοιγμα σε σκληρό πέτρωμα, με κατακόρυφη διεύθυνση και διαστάσεις που δεν ξεπερνούσαν τα 35X40 εκατοστά. Μόλις το 1991 αντίκρισαν για πρώτη φορά οι κάτοικοι της περιοχής κάποιες φωτογραφίες από την Τρύπα του Βοριά. Η τιμή της αρχικής φωτογράφισης και εξερεύνησης ανήκει στην Ιταλική Σπηλαιολογική Ομάδα SPARVIERE, που με αρχηγό τον Φελίτσε Λα Ρόγκα φιλοξενήθηκε τα Χριστούγεννα του 1990 στους

Κατά τη διάρκεια της εξερεύνησης ενός σπηλαίου πολύ συχνά απαιτείται η χρήση σπηλαιολογικού σχοινιού ή η διείσδυση σε ρήγματα για την ανακάλυψη ενός περάσματος. Στα σπηλαιολογικά σεμινάρια που διοργανώνει ο ΣΠΕΛΕΟ παρέχεται όλη η θεωρητική και πρακτική κατάρτιση για μια ασφαλή πρόσβαση στους σπηλαιολογικούς θησαυρούς της πατρίδας μας.

καροτικά φαινόμενα, όπως τα βάραθρα. Με ορμητήριο το πατρικό μου σπίτι στους Μολάους αρχίζω επιτέλους την συστηματική εξερεύνηση των σπηλαίων της περιοχής. Περνώ ατελείωτες ώρες στο Σπήλαιο του Αγίου Ανδρέα της Καστανιάς, στην τρύπα του "Ταράτσα", στα σπήλαια του "Κύκλωπα", του "Πανιπά", του "Πανσανιά", του "Βρη" και τόσα άλλα περισσότερα ή λιγότερα γνωστά και διάσημα. Κάθε ένα έχει τη δική του ομορφιά και ιδιαιτερότητα και κάθε φορά ανακαλύπτω στοιχεία και λεπτομέρειες, που δεν είχα επισημάνει στην προηγούμενη προσέγγιση. Εξάλλου η απόσταση των 300 χιλιομέτρων

Μολάους. Οικοδεσπότης ήταν ο Γιώργος Σταματάκος, Μολαΐτης και φοιτητής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μπάρι. Οι ερασιτέχνες σπηλαιολόγοι Ιταλοί φοιτητές διαφόρων ειδικοτήτων, επισκέφθηκαν πολλά σπήλαια στην περιοχή αλλά επικέντρωσαν την προσοχή τους στην Τρύπα του Βοριά. Ένας - ένας διείσδυσαν στο μικρό άνοιγμα και εξαφανίσθηκαν στο βάραθρο. Όταν κάποτε επέστρεψαν ήταν μαγεμένοι, δεν μπορούσαν να πιστέψουν, ότι αυτή η ασήμαντη τρύπα έκρυβε στα βάθη της τόσο απαραίτητη ομορφιά.

Τα χρόνια περνούν, οι κάτοικοι της περιοχής

απομένουν να θαυμάζουν τις φωτογραφίες των Ιταλών και να θυμούνται τις περιγραφές τους. Η Τρύπα του Βοριά παραμένει ανεξερεύνητη, περνάει σχεδόν στη σφαίρα του θρύλου. Ως τον Ιούλιο του 1998, που η Εφορεία Παλαιo-ανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας χορηγεί την σχετική άδεια για την εξερεύνησή του. Ήταν μια μέρα σημαντική, που όλοι περιμέναμε. Έτσι στις 4 Ιουλίου του 1998, ήταν μεγάλη τιμή για μένα, εκπροσωπώντας τον ΣΠΕΛΕΟ, να έχω την ευθύνη της πρώτης Ελληνικής σπηλαιολογικής αποστολής στην "Τρύπα του Βοριά".

ΤΟ ΒΑΡΑΘΡΟ ΤΩΝ ΕΚΠΛΗΞΕΩΝ

Η 4η Ιουλίου 1998 διεκδικεί οποσδήποτε μια θέση ανάμεσα στις θερμότερες ημέρες των τελευταίων δεκαετιών. Από τα χαράματα ακόμη η πεδιάδα των Μολάων βρίσκεται εκτεθειμένη κάτω από έναν ανέφελo ουρανό. Κάθε στιγμή που ψηλώνει ο φατεινός δίσκος στον ορίζοντα γίνεται όλο και πιο φλογερός, μια πύρινη σφαίρα που εκπέμπει ακτίνες δολοφονικές. Οι γαλάζιες παραλίες στο βάθος μοιάζουν να είναι το μοναδικό καταφύγιο δροσιάς για τους ανθρώπους. Υπάρχουν όμως και κάποιοι, που στη διάρκεια της μέρας δεν θ' αναζητήσουν τη δροσιά στη θάλασσα αλλά στα..έγχατα της γης.

Οι τρεις γενναίοι μου σύντροφοι, ικανοί και ριψοκίνδυνοι, είναι κιόλας έτοιμοι για τις "υπόγειες διαδρομές". Είναι μαζί μου ο **Στέφανος Νικολαΐδης**, παλαιό και έμπειρο στέλεχος του ΣΠΕΛΕΟ, ο επίσης έμπειρος και δυναμικός **Γιάννης Δέμης** και η συμμαθήτριά μου στα σεμινάρια σπηλαιολογίας **Ιωάννα Ανδρέου**.

Με το ξεκίνημα της μέρας

Χαρτογράφηση της "Τρύπας του Βοριά" από την ιταλική σπηλαιογραφική ομάδα SPARVIERE. Το συνολικό μήκος των διαδρόμων ανέρχεται στα 500 έως 550 μέτρα, ενώ σε ευθεία γραμμή το μήκος είναι 280 μ. Η υψομετρική διαφορά από το επίπεδο της εισόδου μέχρι το βαθύτερο σημείο του σπηλαιοίυ είναι περίπου 132 μ.

κατεβαίνουμε και εξερευνούμε την "Τρύπα του Ταράτσα". Είναι κατά κάποιον τρόπο το "ορεκτικό μας", πριν από τις "δυνατές γεύσεις", που μας υπόσχεται αργότερα η Τρύπα του Βοριά. Γύρω στο μεσημέρι, οι ασβεστολιθικές πέτρες στην περιοχή της Μεταμόρφωσης μοιάζουν με πυρακτωμένα κομμάτια μετάλλου, το θερμομέτρο αγγίζει τους 47ο C. Περνάμε βιαστικά ανάμεσα τους και, μετά από 500 μέτρα, φτάνουμε στη ρεματιά της Τρύπας του Βοριά. Στο σκληρό ασβεστολιθικό πέτρωμα ανάμεσα στα σχίνα, το άνοιγμα δεν διακρίνεται καθόλου, είναι φραγμένο, για λόγους προστασίας ανθρώπων και ζώων, με μια μεγάλη πέτρα. Πλησιάζουμε, μετακινούμε την πέτρα και αφουγκραζόμαστε. Ναι, δεν γελιόμαστε. Ο ήχος που φθάνει στ' αυτιά μας είναι αληθινός, υπόκωφος, βγαίνει από τα βάθη του σπηλαιοίυ, σαν να προέρχεται από την λειτουργία ενός αόρατου ανεμιστήρα. Ένα κύμα ολόφρεσκου αέρα δροσίζει τα πρόσωπά μας, καθώς πλησιάζουμε το στόμιο. Κάποιες σφήκες ενοχλούνται από την παρουσία μας. Γαντζωμένες καθώς είναι γερά στα κλαδιά του σχίνου, απολαμβάνουν, ποιος ξέρει πόση ώρα, τη δροσιά και την υγρασία του αέρα. Η παρουσία μας τις υποχρεώνει να πετάξουν στην πυρωμένη ατμόσφαιρα.

Στο μεταξύ ο Γιάννης και ο Στέφανος με γρή-

γορες κινήσεις αρχίζουν το "αριμάτωμα", την ασφαλή τοποθέτηση των σχοινιών. Είμαστε επιτέλους έτοιμοι να ζήσουμε κι εμείς τις εμπειρίες και τις συγκινήσεις που εξήσαν οι Ιταλοί συνάδελφοί μας πριν 8 περίπου χρόνια. Πρώτος βάζει τα πόδια του μέσα στο άνοιγμα ο Γιάννης. Μόλις το σώμα του φθάνει στο ύψος της λεκάνης σφηνώνει. Με μερικές κινήσεις η λεκάνη απελευθερώνεται, ο Γιάννης κατεβαίνει για λίγο, αμέσως μετά όμως σφηνώνει στους ώμους. Οι διαστάσεις των 35X40 εκατοστών του ανοίγματος, δεν αποτελούν το πιο άνετο πέρασμα για ένα ανδρικό σώμα. Ο Γιάννης δεν απογοητεύεται. Σηκώνει ψηλά τα χέρια στην ανάταση, αρχίζει να κινεί αριστερά - δεξιά τους ώμους του και, έστω και δύσκολα, καταφέρνει να γλιστρήσει. Και νέο όμως εμπόδιο παρουσιάζεται, την τελευταία στιγμή σκαλώνει το κράνος. Υπομονετικά ο Γιάννης απελευθερώνει το κράνος από το κεφάλι του και ο Στέφανος του το ξαναδίνει, περνώντας το διαγώνια. Σειρά έχει το κρουστικό τρυπάνι. Ο βαρύς του ήχος ακούγεται σαν κροτάλισμα, σκεπάζει για μερικά λεπτά την "φυσική ανάσα" της Τρύπας του Βοριά. Ο σκληρός ασβεστόλιθος - "τσακμακόπετρα" τον λέμε στην περιοχή γιατί στο πελέκημά του πετάει σπίθες - αντιπέκεται για λίγο, αλλά στο τέλος υποχωρεί. Ο Γιάννης ανοίγει μια νέα τρύπα κάτω από το "ούπα" (καρφί) των

Μεγάλο σταλαγματικό σύμπλεγμα χωρίς την παρουσία ανάθρογου σταλακτιτικού συγκροτήματος στην οροφή. Οι επιβλητικοί αυτοί ογκώδεις σταλαγμίτες δημιουργούνται όταν η σταγονορροή της οροφής είναι γρήγορη, με συνέπεια να μην υπάρχει αρκετός χρόνος για την εξάτμιση της σταγόνας στους σταλακτίτες, που γι' αυτό το λόγο παραμένουν κοντοί. Το αντίθετο συμβαίνει στο δάπεδο, με τους σταλαγμίτες, που η συσσώρευση του νερού από τη σταγονορροή και η μεγαλύτερη επιφάνεια εξάτμισης, δημιουργούν συνθήκες ταχύτερης καθίζησης των αλάτων του ανθρακικού αβεστίου.

Ιταλών συναδέλφων, βιδώνει την πλακέτα, περνάει τον κρίκο ασφαλείας και τον κόμπο "οχτάρι" και το πανίχυρο σχοινί τεντώνεται στα βάθη της γης, έτοιμο να μας οδηγήσει στα δροσερά σπλάχνα της. Το φως της ασετυλίνης σχίζει τα σκοτάδια, ο Γιάννης εξαφανίζεται, χάνουμε κάθε επαφή μαζί του. Είναι η σειρά μου ν' αποχαιρετήσω την επιφάνεια της γης. Με ύψος 1.80 και βάρος 90 κιλών, οι πιθανότητες μου για διεύδυση μοιάζουν αρκετά περιορισμένες. Και μόνον η σκέψη, ότι για μερικά εκατοστά ίσως δεν καταφέρω να περάσω, με κάνει να ιδρώνω ακόμη περισσότερο κάτω από τις καυτές ακτίνες του ήλιου. Ένα όνειρο επάν κινδυνεύει, για κάποιες ασήμαντες λεπτομέρειες, να μείνει απραγματοποίητο. Ίσως, αν γινόταν μια μικρή διάνοιξη μερικών εκατοστών, τα πράγματα θα απλουστεύονταν. Απομακρύνω στη στιγμή αυτό τον βέβηλο συλλογισμό. Κάθε διάνοιξη θα μπορούσε να προκαλέσει αλλαγή

του δείκτη υγρασίας και του μικροκλίματος του σπηλαίου και αυτό θα ισοδυναμούσε με τον αργό θάνατο και την καταστροφή του. Άλλωστε εγώ είμαι αυτός που πρέπει να προσαρμοσθεί και να σεβασθεί τα φυσικά δεδομένα και τις ιδιαιτερότητες του σπηλαίου. Κάθε άλλη σκέψη είναι απολύτως ξένη προς τη φιλοσοφία μας.

Από τα βάθη της γης φθάνει αδύναμη ως τ' αυτιά μας, σκεπασμένη σχεδόν απ' την ανάσα του σπηλαίου, η φωνή του Γιάννη. Ο σύντροφός μας έχει πάψει πια να αιωρείται στον αέρα, τα πόδια του - τα πρώτα Ελληνικά πόδια-, πατούν στο έδαφος της Τρούπας του Βοριά! Είναι για όλους μας μια μεγάλη στιγμή. Πολύ δυσκολότερα από τον Γιάννη καταφέρνω να εκπορθήσω το στενό άνοιγμα. Το σώμα μου βυθίζεται μεμιάς στη δροσιά και την υγρασία, τα αυτιά μου γεμίζουν με το βοητό του αέρα και τα ρουθούνια μου με τη μυρωδιά του σπηλαίου. Πάνω από το κεφάλι μου ο Στέφανος

αρχίζει να κατεβάζει προσεκτικά ένα μεγάλο σακκίδιο γεμάτο με σπηλαιολογικά υλικά, τρöpfια, νερό, μπαταρίες ασετυλίνης, κάμερες, μπαταρίες μολύβδου, φακούς, φωτιστικά, φωτογραφικό εξοπλισμό. Τα ασφαλίζω σχολαστικά στους ώμους και στη ζώνη μου, αφήνω το σχοινί να κυλάει μέσα από τον καταβατήρα και το σώμα μου αρχίζει να κατεβαίνει αργά μέσα στο βάραθρο. Μετά τα τρία πρώτα μέτρα το βουητό και η ροή του αέρα αδυνατίζουν. Με την χαρτογράφηση των Ιταλών που έχουμε στη διάθεσή μας ξέρουμε, ότι το βάραθρο βρίσκεται στο ύψιστο σημείο του σπηλαίου, επομένως λειτουργεί σαν καμινάδα. Στην Τρύπα του Βοριά παρατηρείται ένα φαινόμενο ιδιαίτερα συναρπαστικό. Όταν έξω στην επιφάνεια φυσάνε βόρειοι άνεμοι ή υπάρχει καθαρή ατμόσφαιρα μετά από βοριάδες, το σπήλαιο φυσάει προς τα έξω δυνατά. Σ' αυτό άλλωστε οφείλει την ονομασία του. Το αντίθετο συμβαίνει όταν έξω έχει νοτιά ή μπουκαδούρα, όπως λέμε, από τον Λακωνικό κόλπο ή και ακόμα υγρή ατμόσφαιρα και πάχνη. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το σπήλαιο αναρροφά τον αέρα. Υπάρχουν και φορές που το σπήλαιο ηρεμεί. Τούτο συμβαίνει, όταν έχει άπνοια ή επίκειται αλλαγή καιρού. Όλα αυτά δείχνουν, ότι μέσα στο σπήλαιο υπάρχει μια εσωτερική διακίνηση και ανανέωση αέρα, που έχει ως φυσικές εισόδους ή εξόδους - ανάλογα με την διεύθυνση των ανέμων - το στόμιο του σπηλαίου από τη μια μεριά και τις εκατοντάδες αδιόρατες μικρορωγμές της οροφής, από την άλλη. Η κατάβαση συνεχίζεται, το φως λιγοστεύει, το στόμιο του σπηλαίου δεν είναι, παρά μια ασήμαντη φωτεινή πηγή, μια μικροσκοπική τρυπούλα, πολλά μέτρα πάνω απ' το κεφάλι μου. Το σώμα, οι αισθήσεις αλλά και τα συναισθήματα προσπαθούν να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα. Με χρονική διαφορά μόλις μερικόν λεπτών βρίσκομαι, από τον καύσωνα και το εκτυφλωτικό φως του ήλιου, στην θερμοκρασία των 18ο C, στην υγρασία και στο σκοτάδι. Το κατακόρυφο ταξίδι μου στο κενό όπου να να τερματίζει. 48 μέτρα κάτω από την επιφάνεια

της γης, τα πόδια μου ακουμπούν σε στέρεο έδαφος. Η λάμπα της ασετυλίνης φωτίζει γύρω μου αμυδρά, αποκαλύπτει στα μάτια μου τα πρώτα σχήματα και χρώματα της Τρύπας του Βοριά.

Η ΑΠΙΣΤΕΥΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Είναι κάποιες στιγμές μοναδικές, που θέλει κανείς να τις μοιράζεται μόνο με τον εαυτό του. Σβήνω τη λάμπα της ασετυλίνης κι απομένω στο σκοτάδι, ένα σκοτάδι αδιαπέραστο, καταλυτικό. Με τυλίγει η σιγαλιά, ακούω μόνο τον ήχο της σταλαγματιάς που πέφτει δίπλα μου και πάει κι ανταμώνει τους χτύπους της καρδιάς μου. Νιώθω τη μυρωδιά του σπηλαίου, ανάμεικτη με την υπερκορεσμένη υγρασία του. Μα πάνω απ' όλα νιώθω τη μοναξιά, κυριαρχική και πρωτόγνωρη. Ένα ρίγος με διαπερνά, είναι ώρα ν' ανταμώσω τους συντρόφους μου. Βάζω τα χέρια μου χωνί, στρέφω το πρόσωπό μου προς την αόρατη σχεδόν τρύπα του σπηλαίου και μ' όλη μου τη δύναμη φωνάζω: "Ελεύθεροοο"! Η φωνή μου αντηχεί ανατριχιαστικά μεσ' την απόλυτη γαλήνη, μου δημιουργεί αισθήματα αποστροφής, είναι όμως απαραίτητο να ειδοποιήσω και τα υπόλοιπα μέλη της συντροφιάς, ότι το "όχημα" που θα τους μεταφέρει ως εδώ, είναι ελεύθερο.

Περιμένω για λίγο, μα απάντηση καμιά. Δεν με εκπλήσσει. Η μεγάλη απόσταση, σε συνδυασμό με το μικρό άνοιγμα της τρύπας και την "βαθιά" αναπνοή του σπηλαίου, εξουδετερώνουν την ένταση της φωνής, δεν την αφήνουν να φτάσει ως τα αυτιά των συντρόφων μου. Κάποια στιγμή η επικοινωνία γίνεται εφικτή, σε λίγα λεπτά όλη η ομάδα είναι συγκεντρωμένη.

Τα πάντα στο σπήλαιο αλλάζουν. Το σκοτάδι, η μοναξιά, η ησυχία, εξαφανίζονται. Χαρούμενες φωνές, λάμπες ασετυλίνης κινούνται πέρα-δώθε, επιφωνήματα, πειράγματα, τα παιδιά του ΣΠΕΛΕΟ έχουν χιούμορ και ζωντάνια. Ήδη όμως τα πάντα είναι έτοιμα, για να ξεκινήσει η διαδικασία της εξερεύνησης. Για να έχουμε ευχέρεια κινήσεων,

Φαντασμαγορικός διάκοσμος από σταλακτίτες, σταλαγμίτες και παραπεταματοειδείς σχηματισμούς που μοιάζουν με πτυχωτές ριγωτές κουρτίνες. Οι καφέ - κόκκινες αποχρώσεις οφείθονται σε προσμίξεις οξειδίων ή υδροξειδίων του σιδήρου από ορυκτά των υπερκείμενων πετρωμάτων που αναμιγνύονται με τα διαλύματα του ανθρακικού ασβεστίου κατά την περίοδο του σπηλαιοδιάκοσμου. (Οι διάφορες μορφές του σπηλαιοδιάκοσμου ονομάζονται διεθνώς σπηλαιοθέματα - Speleothems, από τις ελληνικές ηέξεις σπήλαιο + θέμα).

παίρνουμε μαζί μας μόνον όσα υλικά θεωρούμε απαραίτητα. Ανάμεσα σ' αυτά περιλαμβάνονται τα φωτιστικά σώματα της ασετυλίνης, ο φωτογραφικός εξοπλισμός και η κάμερα.

Έχοντας ως οδηγό μας την χαρτογράφηση των Ιταλών συναδέλφων αποφασίζουμε να επισκεφθούμε πρώτα την ευκολότερη πλευρά. Ανηφορίζουμε για λίγο και πολύ γρήγορα διαπιστώνουμε, ότι βρισκόμαστε σ' έναν μεγάλο θάλαμο, με πλάτος γύρω στα 25 μέτρα και ύψος 15. Το έδαφος είναι αρκετά ανώμαλο, κατάσπαρτο από μικρούς και μεγάλους βράχους, που έχουν αποκολληθεί από την οροφή στα διάφορα στάδια της δημιουργίας του σπηλαίου.

Κάτι που μας εντυπωσιάζει από την πρώτη στιγμή, είναι η συνεχής σταγονοροοή από πολλά σημεία της οροφής. Αυτό σημαίνει, ότι το σπήλαιο είναι ακόμη "ζωντανό", συνεχίζει δηλαδή την σταλακτιτική του ανάπτυξη. Σε μερικά σημεία που η σταγονοροοή είναι έντονη, έχουν σχηματισθεί στο έδαφος τα πρώτα "γκουρ" με κρυστάλλους αργαονίτη. Στα παλαιά κυρίως τοιχώματα με αρνητική κλίση διακρίνουμε αρκετούς σταλακτίτες, που φθάνουν σε μήκος τα 2 μέτρα. Μαζί τους συνυπάρχουν και μερικοί πεπλατυσμένοι σταλακτίτες, που σχηματίζουν ωραία παραπετάσματα.

Το ταξίδι μας στην Τρύπα του Βοριά συνεχίζεται. Μέχρι στιγμής είναι ένας τυπικός σπηλαιοδιάκοσμος, που συναντάει κανείς στα περισσότερα σπήλαια. Λίγο πιο πάνω το έδαφος γίνεται ομαλό, σχεδόν οριζόντιο. Η αίθουσα διανοίγεται μπροστά μας, με πλάτος που ξεπερνά τα 40 μέτρα, ενώ το ύψος φθάνει τα 20. Εξετάζουμε προσεκτικά τον σπηλαιοδιάκοσμο, που είναι πλούσιος και εντυπωσιακός.

Εκεί όμως που κρύβεται πραγματικά η μεγάλη έκπληξη δεν είναι η οροφή και τα τοιχώματα αλλά το δάπεδο. Πέφτοντας οι σταγόνες, χιλιάδες χρόνια τώρα, από το μεγάλο ύψος των 20 μέτρων, διασπώνται στο σημείο της επαφής τους με το έδαφος σε πολλά μικρότερα σταγονίδια, που με τη σειρά τους πετάγονται κυκλικά σε ακτίνα αρκετών εκατοστών. Αυτή η χιλιόχρονη ομοιόμορφη δράση έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κάποιων σπανιότατων σταλακτιτικών σχηματισμών, μοναδικής ομορφιάς. Ένας τέτοιος σχηματισμός που ξεπερνάει κάθε προηγούμενη εμπειρία μας είναι το τεράστιο, ολοζώντανο **αυγό**, διαμέτρου 30 εκατοστών, που εμφανίζεται ξαφνικά μπροστά στα πόδια μας. Πλησιάζουμε με προσοχή, φωτίζουμε με

τις λάμπες μας κάθε σημείο του, αγγίζουμε απαλά την αφεγάδιαστη, λεία επιφάνεια του δίσκου του, μένουμε άναυδοι μπροστά σ' αυτό το τόσο παράξενο, όσο και εκπληκτικό δημιούργημα της φύσης.

Η Τρύπα του Βοριά όμως δεν μας έχει αποκαλύψει όλα τα μυστικά της. Λίγο πιο κάτω αρχίζουμε ν' αναρωτιόμαστε, ως που μπορούν να φθάσουν τα όρια της συνθετικής δημιουργικότητας της φύσης. Πάνω σ' ένα βράχο, η έννοια "ομορφιά" παίρνει στα μάτια μας νέες διαστάσεις. Η δράση της σταγονοροοής από το μεγάλο ύψος της οροφής έχει δημιουργήσει μέσα από μια θαυμαστή διαδικασία εναποθέσεων αλάτων, μερικά "**πέτρινα ρόδα**", αληθινά αριστουργήματα χρωμάτων και σχημάτων. Για άλλη μια φορά μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μένουμε καθηλωμένοι μπροστά σ' αυτή την σπάνια σύνθεση της φύσης. Τα επιφωνήματα θαυμασμού γεμίζουν όλη την αίθουσα, κανένας από μας δεν έχει αντικρίσει στο παρελθόν κάτι παρόμοιο. Κανένας γλύπτης, κανένας ζωγράφος, δεν θα μπορούσε ποτέ να δημιουργήσει κάτι ισάξιο, κανένα χέρι ανθρώπου δεν μπορεί να σμιλέψει με τόση ζωντάνια αυτούς τους λαμπρούς κρυστάλλους ασβεσίτη, που μοιάζουν με ολόφρεσκες, πρωινές δροσουσταλιές στα πέταλα του ρόδου. Σ' όλων τα πρόσωπα είναι αποτυπωμένη η ευτυχία και η συγκίνηση αλλά και ένα δικαιολογημένο αίσθημα υπερηφάνειας, αφού είμαστε τα πρώτα ελληνικά μάτια, που έχουμε το προνόμιο ν' αντικρίζουμε αυτές τις ζωντανιστικές εικόνες.

Δεν μου είναι δύσκολο πια ν' αντιληφθώ την κατάπληξη και τα διθυραμβικά σχόλια της Ιταλικής σπηλαιολογικής ομάδας για την Τρύπα του Βοριά. Οχτώ χρόνια πριν οι ιδεολόγοι αυτοί λάτρεις της φύσης ήταν αδύνατο να φαντασθούν τι θ' αντικρίζαν τα μάτια τους, όταν με κόπο εισχωρούσαν στο στενάχωρο στόμιο του σπηλαίου. Εξ ίσου αδύνατο είναι να προσπαθήσω να περιγράψω κι εγώ τα συναισθήματά μου αυτές τις στιγμές, που ζω και αναπνέω μέσα σ' αυτό το σπήλαιο - θρούλο της ιδιαίτερης πατρίδας μου. Που, απ' ό,τι φαινόταν, είχε πολλά να μας δείξει ακόμα.

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ;

Το ομαλό έδαφος τελειώνει, τα πέτρινα ρόδα ξαναβυθίζονται στο σκοτάδι κι εμείς, με την ψυχολογία μας στο ύψιστο επίπεδο, συνεχίζουμε το παραμυθένιο μας ταξίδι. Η οροφή χαμηλώνει στα 12 περίπου μέτρα, ενώ το πλάτος ξεπερνά τα 25. Το έδαφος

Το "Τηγαντό Αβγό" (Fried egg).

Πολύ σπάνιος σταλαγματικός σχηματισμός που απαντάται σε ελάχιστα σπήλαια στον κόσμο, μεταξύ των οποίων στα φημισμένα σπήλαια Mammoth Caves στο Kentucky και Bridge Caverns στο Texas των Η.Π.Α. Το σπηλαιόθεμα αυτό αποτελείται από ένα ήλιο ημισφαιρικό κέντρο κίτρινου χρώματος που μοιάζει με κρόκο αβγού και από ένα ήλεκτο ανώμαλης υφής παχύ δακτύλιο που το περιβάλλει. Η δημιουργία τους οφείλεται βασικά, στον σχηματισμό του σταλαγματικού υλικού από τη σταγονορροή σε δυο διαφορετικά χρονικά και ποιοτικά στάδια. Ο κίτρινος χρωματισμός του κεντρικού τμήματος προέρχεται από τη δευτερογενή εναπόθεση ήλωματικού υλικού εμπηουτισμένου με υδροξείδιο του σιδήρου [FeO (OH)] που έχει κρυσταλλωθεί μάλλινο, στη μορφή του γκαϊτίτη / ήιμωνίτη.

είναι κατηφορικό και ολισθηρό, προχωράμε με προσεκτικά βήματα, για ν' αποφύγουμε πιθανές πτώσεις και τραυματισμούς. Στο κέντρο της αίθουσας παρατηρούμε και πάλι πεσμένους βράχους, το επάνω μέρος τους όμως έχει επικαλυφθεί από ασβεστολιθικό υλικό, που έχει σχηματίσει μια σειρά από νεαρούς σταλαγμίτες, ύψους μόλις 40-50 εκατοστών και πλάτους 30-35. Το πιο εντυπωσιακό σ' αυτόν

τον σταλαγματικό διάκοσμο είναι η χρωματική του πολυπλοκότητα που, έχοντας ως βάση το κίτρινο - χρυσαφί, επεκτείνεται ως το ρόδινο, το φυσικί ανοιχτό και το λευκό. Είναι ένας συνδυασμός σπάνιος, με χρώματα που λάμπουν ολοζώντανα μέσα στην άφθονη υγρασία.

Η μεγάλη αίθουσα συνεχίζεται με μικρότερη κλίση εδάφους που φθάνει τις 20ο, το πλάτος

στενεύει στα 15 μέτρα, η οροφή όμως ανοίγει απότομα πάνω απ' τα κεφάλια μας, φθάνει τα 30 μέτρα, δημιουργώντας ένα πανύψιλο τρούλο. Ο διάκοσμος είναι πλούσιος και πολύπλοκος, με άφθονους σταλακτίτες και παραπετάσματα που κατεβαίνουν από ψηλά αλλά και μεγάλους σταλαγμίτες. Στα τοιχώματα της αριστερής πλευράς τα φώτα μας αποκαλύπτουν έναν εξαιρετικό διάκοσμο καταρρακτώδους μορφής με έντονο κίτρινο χρώμα. Στο χαμηλότερο σημείο της αίθουσας παρατηρούμε αρκετούς βράχους συγκεντρωμένους από κατολισθήσεις. Επίσης μεγάλα τμήματα εδάφους είναι καλυμμένα με κοκκινωπό λασπωμένο χώμα. Τηρώντας όσα έχουμε διδαχθεί στα σεμινάρια σπηλαιολογίας, αποφεύγουμε να πατάμε στην λασπωμένη επιφάνεια. Ίσως ακούγεται υπερβολικό, όμως και μόνον τα αποτυπώματα των παπουτσιών μας συνιστούν για το σπήλαιο μια ανώδυνη μεν αλλά αντιασθητική παρέμβαση. Στο χαμηλότερο αυτό σημείο της αίθουσας η σημαντικότερη παρουσία είναι ένας τεράστιος σταλαγμίτης ύψους 4 περίπου μέτρων, με διάμετρο που είν' αδύνατο να την αγκαλιάσει ένας άνθρωπος. Τα μεγέθη αυτά αποδεικνύουν την πολύ μεγάλη ηλικία του σπηλαίου.

Η πορεία μας συνεχίζεται ανηφορική, με πολλούς σταλαγμίτες και σταλακτίτες μεγάλων διαστάσεων, που ξεπερνούν τα 3 μέτρα. Παντού κυριαρχούν έντονα λευκά και κόκκινα χρώματα, που χαρίζουν στο περιβάλλον μια ξεχωριστή ομορφιά. Κάποια στιγμή έχουμε την εντύπωση, ότι το σπήλαιο τερματίζει. Στην πραγματικότητα είναι ένας τεράστιος βράχος, που είναι ακουμπισμένος στο αριστερό τοίχωμα. Περνώντας από κάτω του ξαναβρισκόμαστε σε μια αίθουσα, που μας επιφύλασσει νέες εκπλήξεις. Η πρώτη έκπληξη αφορά την εξαιρετικά έντονη διάβρωση του εδάφους. Παρατηρούμε κάποιες τρύπες βάρους μερικών μέτρων και ανοίγματα 10-15 εκατοστών. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η πολύ έντονη και συνεχής σταγονοροοή, αντί να δημιουργήσει σταλακτιτικό και σταλαγμιτικό διάκοσμο, διάβρωσε με τη δυναμική και διαλυσιγενή της δράσης και τρύπησε το ασβεστολιθικό δάπεδο του σπηλαίου. Ένας βράχος έχει διαβρωθεί τόσο έντονα σ' όλη του την επιφάνεια με αναρίθμητες μικρές και μεγάλες τρύπες, που μοιάζει μ' ένα τεράστιο, ολοζώντανο σφουγγάρι.

Το άλλο εντυπωσιακό στοιχείο του σπηλαίου σ' αυτό το σημείο είναι οι μορφές ανακρυστάλλωσης. Παντού παρατηρούμε κρυστάλλους, που θυμίζουν μπεζ φυσική ζάχαρη, τρι-

χοειδείς σταλακτίτες, λεπτά παραπετάσματα και απαλή βελούδινη πάχνη. Σύμφωνα με την χαρτογράφηση των Ιταλών, πρέπει ήδη να βρισκόμαστε στον τελευταίο θάλαμο της πλευράς αυτής του σπηλαίου. Στο κέντρο της οροφής υπάρχουν πολλοί σταλακτίτες που τροφοδοτούν μεγάλους σταλαγμίτες με τριχοειδείς ανακρυσταλλώσεις σαν κάκτους. Ένας από αυτούς είναι ολόλευκος και μοιάζει σαν παγωμένος με την απαλή βελούδινη πάχνη που τον έχει καλύψει.

Στη μια πλευρά της αίθουσας, για 4-5 συνεχόμενα μέτρα, έχει δημιουργηθεί μια εκπληκτική ανάπτυξη παραπετασμάτων με κάθε δυνατή μορφή, σχήμα και χρώμα. Στο παραμικρό άγγιγμα των δακτύλων μας εκπέμπουν μια ουράνια αρμονία από ήχους διαφορετικών τόνων, ανάλογα με το μέγεθος και το πάχος του παραπετάσματος. Καμιά περιγραφή, καμιά φωτογραφία δεν μπορεί ν' αποδώσει την μοναδική οπτική και ακουστική εμπειρία απ' αυτό το σημείο του σπηλαίου. Στην άλλη πλευρά της αίθουσας ξεπροβάλλουν κάτω από ρήγματα αμέτρητοι λεπτοί μακαρονοειδείς σταλακτίτες, ενώ στα τοιχώματα δεν λείπουν και οι λευκού χρώματος ελικτίτες.

Η περιήγηση σ' αυτή την πλευρά του σπηλαίου τελειώνει και αναρωτιέμαι, αν όντως υπάρχει κάποια γνωστή μορφή σπηλαιοδιακόσμου, που να μην απαντάται στην Τρύπα του Βοριά. Μήπως αλήθεια βρισκόμαστε μπροστά στο **Σπήλαιο της Δεκαετίας;**

Συνοψίζοντας γι' αυτή την πρώτη πλευρά του σπηλαίου θα λέγαμε, ότι εκτός από κάποια κατηγορικά σημεία και επικίνδυνες πέτρες, δεν υπάρχουν ιδιαίτερες δυσκολίες. Το χαμηλότερο υψόμετρο από την επιφάνεια του εδάφους είναι 81 μέτρα.

Στην άλλη όμως πλευρά του σπηλαίου οι συνθήκες μεταβάλλονται δραματικά, προσφέρουν όλη αυτή την γκάμα ιδιαιτεροτήτων και δυσκολιών, που θα ενθουσιάσουν κάθε ριψοκίνδυνο σπηλαιολόγο. Ήδη από πολύ νωρίς η πορεία ξεκινάει με χρήση σπηλαιολογικών σχοινιών και μάντες ή συρματόσχοινα και κρίκους. Αυτά είναι τα απαραίτητα υλικά μας και η σωστή χρήση τους είναι πάντα ένα από τα κυριότερα μαθήματα στα σπηλαιολογικά σεμινάρια του ΣΠΕΛΕΟ. Άλλωστε το σημαντικότερο είναι, ν' απολαμβάνουμε τις σπάνιες ομορφιές των σπηλαίων και της φύσης, περιορίζοντας στο ελάχιστο τις πιθανότητες να διακυβευθεί η σωματική μας ακεραιότητα και πολύ περισσότερο η ζωή μας. Και βέβαια μια από τις βασικότερες αρχές είναι να μην βγαί-

Τα "Πέτρινα Ρόδα".

Σπάνιοι σταθραγγιτικοί σχηματισμοί που δημιουργήθηκαν από εναπόθεση σε στρώματα απαστράπτουσας κρυσταλλικής μορφής αραγωνίτου. Ας σημειωθεί, πως το σπήλαιο του "Βοριά" είναι ένα από τα ελάχιστα ελληνικά σπήλαια που παρουσιάζουν τόσο μεγάλη ποικιλία μορφών και χρωμάτων λιθωματικού διάκοσμου.

νοουμε από το αυτοκίνητο χωρίς το προστατευτικό κράνος, που μας συνοδεύει ακόμα και στο μικρότερο ή στο πιο ακίνδυνο σπήλαιο. Ξεκινάμε λοιπόν από το σημείο καθόδου αντιμετωπίζοντας αρχικά μια σάρα από ανώμαλες πέτρες. Λίγα μέτρα παρακάτω συναντάμε τα πρώτα εμπόδια, με την μορφή τεράστιων βράχων, ύψους 2-3 μέτρων. Άλλοτε διεισδύουμε ανάμεσά τους χρησιμοποιώντας περάσματα που μετά βίας χωράνε το σώμα μας και άλλοτε, όταν δεν υπάρχει διάδος, είμαστε υποχρεωμένοι να τους ανεβοκατεβαίνουμε. Αισθανόμαστε, ότι η διαδρομή μοιάζει με λαβύρινθο και ότι θα χρειασθούμε σημάδια ή νήμα για να ξαναβρούμε το δρόμο της επιστροφής. Οι περιπέτειες όμως δεν τελειώνουν εδώ.

Φτάνουμε σ' ένα σημείο, που από κάτω του χάσκει ένας μεγάλος γκρεμός, τα φώτα της ασετυλίνης δεν επαρκούν να διαλύσουν το σκοτάδι. Φαντασθείτε ένα στενό βραχώδες πατάρι, που μετά βίας χωράει έναν άνθρωπο και αποτελεί την μοναδική είσοδο. Στα δεξιά του ορθώνεται κατακόρυφος βράχος ενώ στ' αριστερά διακρίνεται η απειλητική κόψη του γκρεμού. Ελέγχουμε προσεκτικά το χώρο, αγκαλιάζουμε το βράχο με δυο μεγάλα συρματόσχοινα και με τη χρήση σχοινού και την αδρεναλίνη στα ύψη, περνάμε αυτή την δύσκολη διάβαση.

Η κατάβαση συνεχίζεται με ποικίλους βαθμούς δυσκολίας, άλλοτε σε κατηφορικούς βράχους με κλίσεις 60ο, άλλοτε πάνω σε σάρα

Κατάθρευκος σταλαγματικός όγκος που μοιάζει με παγωμένο καταρράκτη. Η μορφή αυτή με τις χιλιάδες πτυχές, στην πρώτη περίοδο της δημιουργίας της είχε χρώμα ερυθρόφαιο. Στη συνέχεια, αφού εξαντλήθηκαν τα αποθέματα των ορυκτών με τα οξείδια του σιδήρου στο υπερκείμενο έδαφος, άρχισε η επικάλυψη με καθαρό ανθρακικό ασβέστιο που κρυσταλλώθηκε στη μορφή του ασβεσίτη, διαδικασία που συνεχίζεται σε μικρότερο βαθμό και σήμερα.

Σύμπλεγμα από συγκολλημένους σταλαγμίτες σε σπάνιες αποχρώσεις του καφέ και κίτρινου της ώχρας. Η επικάλυψη από το κίτρινο θιωματικό υλικό οφείλεται, πιθανόν, στην παρουσία του κρυσταλλικού σε ορθορομβική μορφή γκαϊτίτη/θιμωνίτη που προήλθε από προσμίξεις υδροξειδίου του σιδήρου των υπερκείμενων πετρωμάτων. (δεξιά)

και άλλοτε σε ομαλότερα σημεία. Παντού επικρατούν υψηλά ποσοστά υγρασίας, οι φόρμες μας είναι από ώρα μοσχεμένες. Από κάθε σχισμή και ρωγμή των βραχωδών τοιχωμάτων ρέει αδιάκοπα νερό που τα συστατικά τα οποία μεταφέρει του δίνουν διάφορους χρωματισμούς. Άλλες ρωγμές κατεβάζουν νερό με σταλακτιτικό υλικό, όπου ο ασβεσίτης έχει χρώμα ολόλευκο, σε άλλες ο ασβεσίτης έχει χρώμα υποκίτρινο και σε άλλες μπλε ή κόκκινο. Είν' ένα σπάνιο χαρακτηριστικό, που χαρίζει στο σπήλαιο μια ιδιαίτερη προσωπικότητα.

Δυο τεράστιοι σταλακτίτες, ύψους τουλάχιστον 5 μέτρων, κατεβαίνουν επιβλητικά, ο ένας δίπλα στον άλλον από την οροφή. Στο κάτω άκρο τους, άγνωστο από ποια ακριβώς αιτία, είναι και οι δυο σπασμένοι από πολύ καιρό και με την δράση του νερού όλα αυτά τα χρόνια, έχουν σχηματίσει γύρω από το σπάσιμο συμπληρωματικές παραφυάδες. Μετράμε συμπτωματικά τις παραφυάδες και με μεγάλη έκπληξη διαπιστώνουμε, ότι ο καθένας έχει ακριβώς από οχτώ. Μια τέλεια απομίμηση χταποδιού. Δεν είναι τυχαίο, που αυτήν ειδικά τη φωτογραφία έστειλαν οι Ιταλοί σπηλαιολόγοι στο καφενείο της Μεταμόρφωσης και την ίδια φωτογραφία έκαναν κάρτα που κυκλοφόρησε στην Ιταλία. Οι ευαίσθητοι Ιταλοί συναδέλφοι ήταν σαν να απέτισαν μ' αυτό τον τρόπο ένα ελάχιστο φόρο τιμής στο σπήλαιο, που μετά την περιπετειώδη κατάβαση, τους είχε ανταμείψει μ' αυτό το σπάνιο δημιούργημά του.

Επιστρέφουμε και συνεχίζουμε το συναρπαστικό οδοιπορικό μας στο υπόλοιπο της αίθουσας. Ανεβαίνουμε μεγάλους βράχους, που έχουν αποκολληθεί από τον γκρεμό και τα συντρίμια τους έχουν δημιουργήσει τη σάρα. Μερικοί έχουν καλυφθεί με ολόλευκο σταλακτιτικό υλικό και σε πολλούς έχουν σχηματισθεί γκούρ με ολοκάθαρο νερό.

Φαινομενικά η αίθουσα τελειώνει, μελετούμε όμως με προσοχή την χαρτογράφηση των Ιταλών συναδέλφων, που δείχνει, ότι το σπήλαιο συνεχίζεται. Πρέπει λοιπόν να υπάρχει μπροστά μας κάποιο πέραςμα. Ο Στέφανος, πάντα πεισματάρης, αναλαμβάνει να το ανακαλύψει. Τρυπώνει κυριολεκτικά σε κάθε ρωγμή που βρίσκει μπροστά του, δοκιμάζει κάθε σχισμή και τρύπα, ώσπου στο τέλος σφηνώνει και καταφέρνει να ελευθερωθεί με μεγάλη δυσκολία.

Εγώ από την πλευρά μου δοκιμάζω να κατέβω ένα μικρό βάραθρο με αντιστήριξη (πιασμένος και με τα τέσσερα από τα παϊνά του

Το "Σφουγγάρι". Περιέργος επιδαπέδιος λιθωματικός διάκοσμος από βελονοειδείς κρυστάλλινους αραγωνίτη που ανήκει στην κατηγορία των ανθόμορφων σταλαγματικών σχηματισμών. (*Anthodite stalagmite*). Η δημιουργία τους, αν και πολύπλοκη και σε πολλὰ σημεία ανεξήγητη, πρέπει να βασίζεται στο διασκορπισμό της αρχικής σταγόνας σε μικροσταγονίδια στο δάπεδο, στο υψηλά υπερκορεσμένο διάλυμα ανθρακικού ασβεστίου στη σταγόνα, στην αφθονία ιόντων Μαγνησίου στο διάλυμα, στην μεγάλη υγρασία ατμόσφαιρα του σπηλαιίου και φυσικά στις ιδιόμορφες δυνάμεις κρυσταλλοποίησης των ανθρακικών αλάτων σε επιμήκεις βελονοειδείς σχηματισμούς.

τοιχία). Εντοπίζω μια ρωγμή αρκετά στενή. Προσπαθώ να μπω αλλά το σώμα δεν χωράει. Επιμένω και πάλι βάζοντας το κεφάλι μου και περνάω με δυσκολία και τους ώμους. Ξαφνικά βρίσκομαι άσχημα στριμωγμένος, σχεδόν παγιδευμένος, στο φως του φακού μου όμως διακρίνω πάνω στον βράχο μια κηλίδα κόκκινου χρώματος, που πιθανώς έσταξε από τα υλικά σήμανσης των Ιταλών σπηλαιολόγων. Η ψυχολογία μου μεταβάλλεται σε δευτερόλεπτα. Η διέλευση των Ιταλών συναδέλφων πριν από 8 χρόνια από αυτό το σημείο, αποδεικνύει, πως υπάρχει πέρασμα, που έχει χρησιμοποιηθεί. Ήδη αισθάνομαι δίπλα μου ολοζώντανη την παρουσία των τοιμηρών εκείνων πρωτοπόρων, που με παρακινούν να μη διστάσω ν' ακολουθήσω τα βήματά τους. Φωνάζοντας δυνατά μεταδίδω τη χαρά και την αισιοδοξία μου στους συντρόφους μου, που μερικά μέτρα πιο πίσω αδημονούν για την έκβαση της προσπάθειάς μου. Το κυριότερο

πρόβλημα στη διέλευση από το στενό πέρασμα είναι η ζώνη μου με τις ογκώδεις θήκες που περιέχουν διάφορα απαραίτητα υλικά. Την βγάζω και ξαναπροσπαθώ. Είναι ένας πολύ δύσκολος "Μαϊάνδρος" (ρήγμα με στροφές), μετά όμως από 3-4 μέτρα, επιτέλους ανοίγει.

Το μικρό αλλά επικίνδυνο βάραθρο που ακολουθεί το περνάμε προσεκτικά με την βοήθεια σχοινιών και τελικά φθάνουμε στο επίπεδο μιας αίθουσας, με πλάτος 15 και μήκος 35 μέτρα περίπου. Στο τέarma της υπάρχει ένα αναρριχητικό ανέβασμα 3 περίπου μέτρων με ένα στενό άνοιγμα, που οδηγεί σε μια επόμενη αίθουσα, ανηφορική και μικρότερη. Παρά τις μικρές διαστάσεις της η αίθουσα έχει έναν θαυμάσιο διάκοσμο. Σ' όλο το μήκος της η οροφή έχει ανοιχτό γκρι χρώμα με αμέτρητους ολόλευκους σταλακτίτες, που κρέμονται υπό μορφή βροχής ή κεριών πάχους ενός και δυο εκατοστών. Στο τέλος της

Η "Μέδουσα". Φαντασμαγορικός τοιχικός διάκοσμος παραπετασματοειδούς μορφής, του οποίου η εξωτερική επιφάνεια είναι επιστρωμένη από κατάλευκο κρυσταλλικό ασβεσίτη.

αίθουσας ο διάκοσμος είναι και πάλι εντυπωσιακός. Από ψηλά κατεβαίνει ένα εξαιρετικό συγκρότημα από ολόλευκα παραπετάσματα, που διακόπτονται με οριζόντια διαζώματα και θυμίζουν έντονα μια τεράστια ολόλευκη τούρτα ή ακόμα και τον Πύργο της Πίζας. Στο φως της ασετυλίνης όλο το τοίχωμα λαμπυρίζει εκθαμβωτικά από τις ανακλάσεις της ανακρουσάλλωσης.

Η Τρύπα του Βοριά αλλάζει και πάλι μορφή, οι συνεχείς εναλλαγές αυτού του σπηλαιού είναι απίστευτες. Στενό πέρασμα με μικρό βάραθρο, μεγάλοι σταλακτίτες και σταλαγμίτες, καταρριχτηκός βράχος πλούσιος σε διάκοσμο και υγρασία, πατάρι που το κατεβαίνουμε με σχοινί και στο τέλος μια καινούργια αίθουσα. Απομένουμε να την θαυμάζουμε. Μετά από τόσες ώρες περιήγησης και τέτοιες θαυμαστές εικόνες που πέρασαν από τα μάτια μας, η αίθουσα αυτή έχει την δυνατότητα να μας καθηλώνει. Όσο κι αν ψάχνουμε, δεν μπορούμε να εντοπίσουμε κανένα σημείο στην οροφή ή στα τοιχώματα χωρίς σταλακτιτικό υλικό, χρώματα και υγρασία. Πουθενά κενό σημείο, κανένας άμορφος βράχος δεν διαταράσσει την διακοσμητική αρμονία της

φύσης. Ακόμα και το δάπεδο είναι στα περισσότερα σημεία λευκό και στολισμένο. Επιλέγουμε προσεκτικά τη διαδρομή μας, είναι ανεπίτρεπτο να βεβηλώσουμε με τα βήματά μας αυτή την χιονόλευκη, παρθένα επιφάνεια.

"Μήπως τελικά βρήκαμε το Σπήλαιο της Δεκαετίας"; μονολογεί ο Στέφανος σπάζοντας τη σιωπή.

Από παντού ρέουν νερά που συγκεντρώνονται σε διάφορα σημεία του εδάφους σχηματίζοντας πανέμορφα γκουρ. Μέσα εκεί το νερό δείχνει γαλανό και κρυστάλλινο. Μ' ένα πλαστικό σωληνάκι που χρησιμοποιούμε για να φυσάμε τη σκόνη από τις τρύπες που δημιουργεί το τρυπάνι σκύβουμε και ρουφάμε αυτό το ανεπανάληπτο νερό. Είναι μια αίσθηση απερίγραπτα αυθεντική. Ανάμεσα στα παραπετάσματα φύονται ανακρουσταλλώσεις 4-5 εκατοστών, πραγματικές ολοδιάφανες βελόνες. Πως να τις περιγράψεις με λόγια ή ακόμα και με τον φωτογραφικό φακό; Μόνον η προσωπική παρουσία μπορεί να εξασφαλίσει την απόλυτη αίσθηση της πραγματικότητας.

Ρίχνουμε τις τελευταίες ματιές προσηλαθώντας ν' αποτυπώσουμε στη μνήμη μας ό,τι μπορού-

Η "Αίθουσα των Λιμνών".

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά τμήματα του σπηλαιίου βρίσκεται στην "Αίθουσα των Λιμνών" και αποτελείται από πολυάριθμες ηεκάνες συληηογήσ νερού, τα γνωστά Gurs (δακτυλαιοειδή μικροφράγματα). Οι μικρές αυτές ήίμνες παρουσιάζουν κατάρηευκες δαντελωτές όχθες και κοραηλιοειδείς σχηματισμούς ήλόγω της βαθμιαίας εναπόθεσης κρυστάήλων ασβεσίτη κατά την εηλευθέρωση του διοξειδίου του άνθρακα από το υπερκορεσμένο διάηλυμα των νερών τους. Οι κυριότερες αιτίες που προκαλούν αυτούς τους επιδαπέδιους σχηματισμούς είναι: α) Η ανώμαλη επιφάνεια των υποβάθρων πάνω στα οποία αναπτύσσονται, β) η διαηείπουσα ροή του νερού και γ) η καθίζηση των αηιάτων του ανθρακικού ασβεσίτου μετά από εξάτμιση. (Καηπάκης 1980, Hill & Forti 1986).

Παραπεταματοειδείς σφαιρικοί και δισκοειδείς σταηακτίτες καθρεφτίζονται στα διάφανα νερά μιας δαντελωτής ήίμνης. Ένα απαράμηληης ομορφιάς σύμπηεγμα που συνδυάζει τις περισσότερες μορφές σπηηαιοδιάκοσμου. (κάτω)

με περισσότερο, όταν ξαφνικά διακρίνουμε ένα μικρό πέραςμα. Προχωράμε για λίγο και βρισκόμαστε σ' ένα μικρό πατάρι. Ακριβώς από κάτω μας απλώνεται μια ολογάλανη λιμνούλα με διαστάσεις 2Χ4 μέτρα περίπου και βάθος 1 μέτρο. Εδώ ο ρόλος του νερού είναι εμφανέστατος. Καθώς ανεβοκατεβαίνει η στάθμη ανάλογα με τις εποχές και τον όγκο της σταγονοροής έχουν δημιουργηθεί γύρω στις όχθες της λιμνούλας ολόλευκοι σχηματισμοί που θυμίζουν κοράλλια. Πάνω από τη λιμνούλα κρέμονται παραπετάσματα με διάφορα χρώματα, λευκό, κίτρινο, μπλε και καθώς καθρεφτίζονται στα γαλανά νερά, δημιουργούν απίστευτα έργα τέχνης. Όπως έργο τέχνης της φύσης είναι όλο το σπήλαιο, ως την παραμικρή του λεπτομέρεια.

Η επιστροφή πλησιάζει. Λεπτό προς λεπτό ξαναζούμε με γρήγορους ρυθμούς όλο το χρονικό της μεγάλης εξερεύνησης. Σταλακτίτες, σταλαγμίτες, παραπετάσματα, γκούρ, στενά περάσματα, πατάρια και βάραθρα, γκρεμοί και σχοινιά, "τηγανιτά αυγά" και "πέτρινα ρόδα", λευκοί και κίτρινοι καταρράκτες, κοράλλια και διάφοροι κρύσταλλοι, μυρωδιά υγρασίας και δροσιά, φωτεινός φεγγίτης πάνω απ' τα κεφάλια μας, σχοινένια κατακόρυφη ανάβαση, να, ξεχωρίζει πια το στόμιο, η Τρύπα του Βοριά μένει πίσω μας, το όνειρο τελειώνει.

Στον "πάνω κόσμο" όλα είναι όπως τ' αφήσαμε. Η ίδια καυτή ανάσα μάς τυλίγει παρόλο το χαμηλόμα του ήλιου μετά από 7 σχεδόν ώρες. Τα μάτια συνηθίζουν γρήγορα τη φωτεινή πραγματικότητα. Η σκέψη όμως παραμένει στην Τρύπα του Βοριά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Γιάννης Κοφινάς το ξανάζησε πολλές φορές το όνειρο από τότε. Βγαίνοντας από το στόμιο, άλλοτε τον εύρισκε η νύχτα, άλλοτε τα ξημερώματα κι άλλοτε πάλι τον υποδεχόταν μια ανοιξιάτικη καταιγίδα. Την έβδομη και τελευταία - προς το παρόν - φορά, είμασταν μαζί του ή τουλάχιστον τον συνοδεύσαμε ως το στόμιο. Αφουγκραστήκαμε κι εμείς την ανάσα του σπηλαίου και είδαμε με κατάπληξη το κορμί του φίλου μας να "χωράει" στο στενό άνοιγμα κι ύστερα να εξαφανίζεται. Εμείς προτιμήσαμε την περιήγηση στην επιφάνεια, στις επίγειες ομορφιές της Λακωνικής γης, Μονεμβασιά, Γέρακα, Κυπαρίσι, Μυστρά, Ταΰγετο.

Μερικές μέρες αργότερα, στην Αθήνα, βλέπαμε με το Γιάννη τις διαφάνειες της τελευ-

ταίας φορές, ζούσαμε κι εμείς, λεπτό προς λεπτό, το ταξίδι του στο όνειρο.

Κι αν δεν μπορούμε να κατέβουμε μαζί του δεν πειράζει. Κάποια πράγματα στη φύση πρέπει να διατηρούνται και να μένουν μόνο για τους ικανούς, τους μυημένους. Που μπορούν καλύτερα απ' όλους εμάς να τα θαυμάσουν, να τα αγαπήσουν και να τα προστατέψουν. Η Τρύπα του Βοριά και κάποια άλλα σπήλαια, δεν αντέχουν το τοιμένο, τους εκβραχισμούς, τις διανοξίες, τη μαζική προσέλευση θαυμαστών αλλά και βαρβάρων. Αυτούς τους ελάχιστους "μυστικούς ναούς της φύσης" που έχουν απομείνει, πρέπει να τους σεβαστούμε και να τους διατηρήσουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δεμιτζάκη Μ., Τσιπούρα-Βλάχου Μ., Μπασιάκος Ι. (1993-4): Μαργαριτάρια σπηλαίων - Ορυκτολογική και Γεωμηχανική προσέγγιση. Δελτίο Ε.Σ.Ε. Τόμος XXI σελ. 140-158. Αθήνα.
- Ford T. and Cullingford C. (1976): The Science of Speleology. New York.
- Hill C. and Forti P. (1986): Cave Minerals of the World. Alabama. USA
- Ιωάννου Ι. (1972): Σπηλαιολογικός Οδηγός της Ελλάδος. Αθήνα.
- Jasinski M. (1980): Speleologie. Genève
- Καλπάκης Γ. (1980) Τεκτονική και Σπηλαιοαποθέσεις του σπηλαίου Αλιουράτης Σερρών, Δελτίο ΕΣΕ Τόμος XVII. Τεύχος 1, Αθήνα
- Καλπάκης Γ. (1981-82): Η κρυστάλλωση του ανθρακικού ασβεστίου. Δελτίο ΕΣΕ Τόμος XVII. Τεύχος 1,2, Σελ. 259-301. Αθήνα
- Μερδενισιάκος Κ. (1971): Στοιχεία Σπηλαιολογίας Αθήνα.
- Μερδενισιάκος Κ. (1985): Σπήλαιο "Βύθακα" Δυ-ρού Μάνης. Περιοδικό Αρχαιολογία. Τεύχος 15 "Σπήλαια". Σελ. 68-71. Αθήνα.
- Μερδενισιάκος Κ. (1986-87): Νεότερες έρευνες στο σπήλαιο Δρακότρυπα Αναβρυτής Ναυπακτίας. "Ναυπακτικακά" Εταιρεία Ναυπακτικακών Μελετών. Αθήνα
- Moore G. and Sullivan N. (1978): Speleology The study of Caves. Alabama USA.
- Πετρόχειλος Ι. (1955): Συμβουλή εις την σπουδήν των υποδιαρέσεων των τετατογενών χρόνων εις την Αττικήν. Δελτίο ΕΣΕ Τόμος III, Αθήνα.
- Πετρόχειλος Ι. (1956): Το σπήλαιο Περάματος Ιωαννίνων. Δελτίο ΕΣΕ Τόμος II. Τεύχος 5,6. Σελ. 117-133. Αθήνα
- Πετροχειλου Α. (1984): Τα σπήλαια της Ελλάδας. Αθήνα.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Από τον ΣΠΕΛΕΟ. Διάρκεια: 20/3-17/5 2000.
Πληροφορίες: Στα γραφεία του συλλόγου,
Λεωφ. Αλεξάνδρας 83, Τηλ, 01/6438308,
(Δευτ. & Τετ. 8-11 μ.μ.) ή στα τηλ. 6983305,
5132948 απογεύματα.

ΛΗΔΑ HOTEL LIDA

Α΄ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Το ξενοδοχείο ΛΗΔΑ είναι στη Σπάρτη το πιο διακεκριμένο στην κατηγορία του.

Με υψηλό επίπεδο υπηρεσιών, θαυμάσια φιλοξενία και μαγευτική θέα στις κορυφές του Ταΰγετου και του Πάρνωνα.

Με εξαιρετική ελληνική και διεθνή κουζίνα από 1 Απριλίου μέχρι 31 Οκτωβρίου.

Τα 40 δωμάτια διαθέτουν ιδιαίτερο μπάνιο, air conditioning, τηλέφωνο, τηλεόραση και βεράντα.